

Research Needs Assessment in the Field of Religious Doubts Study

Received date:2022.10.07 Accepted date: 2022.01.13

—Ahmad Reza Famil Dardashti*

Abstract

The first stage of research is to find the topic and issue. In other words, every research is actually an answer to one or more questions. The aim of this essay is to identify the research needs in the field of studies on the second-order view of religious doubts, in order to take a constructive and effective step in enriching the research literature and recognizing research priorities in this arena. The method of this research is a combination of survey and content analysis. The statistical population of the research is all the books, articles and active experts in the field of studying and responding to the religious doubts. The statistical sample consists of 10 theses, 7 books, 50 articles and 10 experts -who are active in studying and responding to religious doubts-, which were selected through targeted sampling. The research findings include 159 research titles under 17 macro-topics. The macro-topic of answering religious doubts methodology with 40 research titles, the macro-topic of religious doubts futurology with 29 research titles, the macro-topic of genealogy of religious doubts with 15 research titles, and the macro-topic of art and religious doubts with 12 research titles, allocated the most research needs; However, it seems that the door is still open for additional research in this arena.

Keywords: Needs Assessment, Research Needs Assessment, Religious Doubts, Religious Doubts Study.

* Ph.D student in Qur'an and Psychology, Higher Education Complex of Humanities, Al-Mustafa International University. E-mail: ahmad.rezaporsesh@gmail.com

تقييم الحاجات الدراسية في مدى دراسة الشبهة

احمد رضا فاميل دردشتی*

المستخلص

المرحلة الأولى من الدراسة هي فحص عن الموضوع والمشكلة. بعبارة أخرى، كل دراسة هو في الواقع إجابة على سؤال أو أكثر من ذلك. الهدف من هذه الدراسة هو تحديد الحاجات الدراسية في مجال الدراسات على النظر إلى الشبهات من حيث اعتبارها الثاني، من أجل اتخاذ خطوة بناءة وفعالة في إثراء وتنشيط الأدبيات الدراسية وأولويات الدراسة في هذا المجال. طريقة هذا البحث هي مزيج من الإستطلاع وتحليل المحتوى. المجتمع الإحصائي للدراسة هو جميع الكتب والمقالات والناشطين في مجال دراسة الشبهات والإجابة عليها. تكونت العينة الإحصائية من ١٠ أطروحات و ٧ كتب و ٥٠ مقالاً و ١٠ خبراء في دراسة الشبهات الدينية والإجابة عليها، وتم اختيارهم على طريق أخذ العينة المستهدفة. تتضمن نتائج البحث ١٥٩ عنواناً بحثياً تحت ١٧ موضوعاً رئيسياً. فالموضوع الرئيسي المسمى بمنهجية الإجابة على الشبهات الدينية مع ٤٠ عنواناً دراسياً، الموضوع الرئيسي لدراسة المستقبل للشبهات الدينية مع ٢٩ عنواناً دراسياً، الموضوع الرئيسي لمعرفة أنساب الشبهات الدينية مع ١٥ عنواناً دراسياً، والموضوع الرئيسي للشبهة والفن مع ١٢ عنواناً دراسياً، قد يتضمن معظم حاجات الدراسية في هذا النطاق؛ ومع ذلك، يبدو أن المجال و باب الفحص والدراسة المكتملة لا يزال مفتوحاً.

الكلمات المفتاحية: تقييم الحاجات، تقييم الحاجات الدراسية، الشبهات الدينية، دراسة الشبهة.

*. الطالب في مستوى الدكتوراه فرع القرآن و علم النفس، المجتمع العالي للعلوم الإنسانية، جامعة المصطفى عليه السلام العالمية.

نشریه علمی

مطالعات شبهه‌پژوهی

سال اول، زمستان ۱۴۰۲، ش ۲

نیازسنجی پژوهشی در گستره شبهه‌پژوهی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۷/۱۵ تاریخ تأیید: ۱۴۰۱/۱۰/۲۳

احمد رضا فامیل دردشتی*

چکیده

نخستین مرحله پژوهش یافتن موضوع و مسأله است. به عبارت دیگر هر پژوهشی در واقع پاسخ به یک یا چند پرسش است. هدف این پژوهش شناسایی نیازهای پژوهشی در حوزه مطالعات درباره نگاه درجه دوم به شبهه است تا گام سازنده و مؤثری در غنی‌سازی ادبیات پژوهش و اولویت‌شناسی پژوهشی در این عرصه برداشته شود. روش این پژوهش، ترکیبی از نوع پیمایشی و تحلیل محتوا است. جامعه آماری پژوهش کلیه کتاب‌ها، مقالات و متخصصان فعال در حوزه شبهه‌شناسی و پاسخگویی به شبهات است. نمونه آماری، ۱۰ پایان‌نامه، ۷ کتاب، ۵۰ مقاله و ۱۰ تن از متخصصان شبهه‌پژوه و پاسخگو به شبهات دینی است که به صورت نمونه‌گیری هدفدار انتخاب شدند. یافته‌های پژوهش شامل ۱۵۹ عنوان پژوهشی در ذیل ۱۷ کلان موضوع است. کلان موضوع روش‌شناسی پاسخ به شبهات دینی با ۴۰ عنوان پژوهشی، کلان موضوع آینده‌پژوهی شبهات دینی با ۲۹ عنوان پژوهشی، کلان موضوع تبارشناسی شبهات دینی با ۱۵ عنوان پژوهشی و کلان موضوع شبهه و هنر با ۱۲ عنوان پژوهشی، بیش‌ترین نیاز پژوهشی را به خود اختصاص دادند؛ با این وجود به نظر می‌رسد باب پژوهش‌های تکمیلی در این قلمرو همچنان باز است.

واژگان کلیدی: نیازسنجی، نیازسنجی پژوهشی، شبهات دینی، شبهه‌پژوهی.

* دانش‌پژوه دکتری قرآن و روان‌شناسی، مجتمع آموزش عالی علوم انسانی جامعه المصطفی ص العالمیه.

ahmad.rezaporsesh@gmail.com

مقدمه

وجود منابع محدود و پنهان بودن زمینه‌ها و موانع اثرگذار برای موضوعات زندگی، مهم‌ترین علل گرایش به برنامه‌ریزی و اولویت‌گذاری تحقیقات و اقدامات انسانی است. نخستین مرحله پژوهش یافتن موضوع و مسئله است. به عبارت دیگر هر پژوهشی در واقع پاسخ به یک یا چند پرسش است. بنابراین نقطه آغاز هر پژوهشی، مسئله‌یابی است و تا زمانی که مسئله اساسی شناسایی نشود، صرف زمان و هزینه جهت انجام پژوهش، صرفاً اتلاف منابع انسانی و مادی خواهد بود. نیازسنجی، نخستین مرحله برای دستیابی به این امر مهم است. نیاز (Need) در هر موضوعی، به تفاوت میان چیزی که وجود دارد با چیزی که باید باشد یا همان شرایط مطلوب تعریف شده است. شکاف میان این دو وضعیت، زاینده مسائلی است که می‌بایست توسط مداخله مناسب از سوی متخصصان برطرف گردد. نیازسنجی عبارت است از شناخت مسائلی که با حل و فصل آن، وضعیت موجود به وضعیت مطلوب تبدیل یا نزدیک می‌شود. برای سنجش نیازها، نیازسنجی لازم است و ابزار مهمی در طراحی، توسعه و ارزیابی اولویت‌ها به شمار می‌رود. (نورمن و همکاران، ۲۰۰۴، به نقل از دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۶، ص ۱).

نیازسنجی پژوهشی، بخش گسترده‌ای از فرایند برنامه‌ریزی پژوهش را به خود اختصاص داده است. به نظر گابتا (Gabta) یک نیازسنجی راهبردی، عوامل خارجی و داخلی مؤثر بر عملکرد سازمان را بررسی کرده و شکاف بین وضع موجود و وضع مطلوب را مشخص می‌کند. پرکردن این شکاف برای موفقیت بلند مدت یک سازمان ضروری است. (گابتا، ۲۰۰۷، به نقل از اخوان مقدم و همکاران، ۱۳۹۶، ص ۹۳).

به کمک فرایند نیازسنجی پژوهشی، دغدغه‌های سازمان‌ها و نهادهای مختلف جامعه شناسایی می‌شود. پژوهشگران تلاش خود را به حل مسائل اولویت‌بندی شده جامعه اختصاص داده و نوعی عقلانیت در استفاده از منابع و ابزار پژوهش به کار گرفته

می‌شود. با وجود نقش مهم نیازسنجی پژوهشی در تبیین و پیشبرد فعالیت‌های پژوهشی و آموزشی، معمولاً این امر مغفول واقع می‌شود. (ارفع بلوچی و دیگران، ۱۳۹۶، ص ۳). امروزه یافتن پرسش برای سامان‌دهی یک تحقیق، دشوار به نظر می‌رسد؛ چراکه مستلزم اشراف وسیع بر زمینه تحقیق و اطلاع از مرزهای دانش است؛ چیزی که معمولاً برای اکثر محققان میسر نیست. از این‌رو انجام تحقیقات مسئله‌شناسانه برای آسان‌سازی دسترسی پژوهشگران به مسائل بی‌پاسخ مانده رشته‌های علمی، لازم است. برخی از نتایج نیازسنجی پژوهشی عبارت است از:

- تقویت مدیریت جامع و استفاده از همه ظرفیت‌ها در فرایند برنامه‌ریزی پژوهشی؛

- شفافیت و پاسخگویی مراکز پژوهشی؛

- جهت‌گیری روشن برای هدایت فرایند برنامه‌ریزی پژوهشی؛

- جلوگیری از اتلاف منابع در حوزه‌های بی‌اهمیت؛

- سازماندهی طرح‌های مختلف پژوهشی؛

- جلوگیری از موازی‌کاری و پراکنده‌کاری؛

- آینده‌نگری در برنامه‌ریزی پژوهشی و پرهیز از تصمیم‌گیری‌های لحظه‌ای و غیرراهبردی؛

- تدوین برنامه‌های پژوهشی مبتنی بر مشارکت کلیه گروه‌ها و عوامل متخصص و مرتبط در شناسایی عناوین پژوهشی؛

- تخصیص بهینه منابع و اعتبارات. (فتحی واجارگاه، ۱۳۸۷، به نقل از مهدی‌زاده و دیگران، ۱۳۹۵، ص ۱۴۵).

یکی از حیطه‌هایی که در آن زمینه مطالعات بنیادین فراهم بوده و در جهت ارتقای فرهنگ جامعه و کاهش آسیب‌های فرهنگی و اجتماعی منافع کاربردی دارد، دانش شبهه‌پژوهی است. شبهه، در لغت به معنای پوشیدگی کار و مانند آن و امری است که

در آن حکم به صواب و خطا نکنند. (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۱۳، ص ۵۰۴). شبهه آن است که دو چیز، در اثر مماثلت و مشابَهت، از یکدیگر تشخیص داده نشوند. (راغب، ۱۴۱۲ق، ص ۴۴۳).

در اصطلاح کلام اسلامی، شبهه؛ یعنی هراسکال، پرسش یا ابهامی که در برداشت‌ها، تحلیل‌ها، تصمیم‌ها و رفتارهای مرتبط با سعادت فرد یا جامعه، منشأ خطا و اشتباه در شناخت حق از باطل گردد. شبهه، خود را شبیه به حق می‌نمایاند و راه شناخت حق از باطل را مشکل و افراد را دچار شک و تردید می‌کند. به عبارت دیگر، در فرایند تولید و توزیع شبهه، شبهه‌کنندگان حق و باطل را با هم می‌آمیزند و کلام باطل، خود را با رنگ و لعابی از حق، در ذهن مخاطبان می‌نشانند؛ به گونه‌ای که سخن باطل را حق می‌پندارند و حقیقت برای‌شان پوشیده می‌ماند. شبهه، گاهی به صورت عمدی و گاهی ناخواسته، مطرح می‌شود. همچنین شبهه، گاهی به صورت ادعا و در قالب گزاره‌های خبری و گاهی در قالب پرسش و استفهام بیان مطرح می‌گردد.

نکته اساسی در شبهه‌شناسی، تمایز میان شبهه و پرسش است. شبهه با پرسش متفاوت است. پرسش عبارت است از درخواست معرفت یا آنچه موجب معرفت شود. به بیان دیگر، پرسش، با قصد شناخت یا برای تعریف و تبیین موضوع یا مسئله بیان می‌شود. شبهه می‌تواند در قالب پرسش مطرح شود؛ هنگامی که پرسش، کاشف از نوعی آمیختگی حق و باطل باشد. ممکن است در قالب‌های دیگری چون مغالطه، نظریه‌پردازی و دیگر ساختارهای شبه‌منطقی، فیلم، عکس، طرح، طنز، ... نیز مطرح شود.

تفاوت دیگر شبهه با پرسش، در کارکرد و اهداف آن دو است. کارکرد پرسش، فهم و شناخت است؛ در حالی که شبهه، با هدف به چالش کشیدن ایمان و باورهای مخاطبان طرح می‌شود. شبهه، «شبهه حق است» و قصد دارد طرف مقابل را به اشتباه اندازد؛ از این رو امیرالمؤمنین علی علیه السلام در تبیین ماهیت شبهه می‌فرماید: «شبهه را شبهه

نامیده‌اند؛ زیرا {باطلی} شبیه به حق است.» (موسوی، ۱۳۸۲، خطبه ۳۸).

از دیدگاه اسلام، شبهه، یکی از موانع اساسی در مسیر زندگی حق‌جویانه و مبتنی بر ایمان به خدا و ایجاد فتنه‌های کور و گمراه‌کننده است. (موسوی، ۱۳۸۲، خطبه ۳۸).^۱ شبهه غالباً با آمیختن حق و باطل و برای گمراه کردن انسان‌های حق‌جو و مؤمن از سوی کافران، منافقان و انسان‌های سست‌ایمان طراحی و در فضای فکری جامعه منتشر می‌شود. ظاهراً ابلیس نخستین کسی است که با ایجاد شبهه در ذهن آدم و حواء علیهم‌السلام زمینه نافرمانی و اخراج آنان را از بهشت فراهم کرد. (طه: ۱۲۰).^۲ به گزارش قرآن کریم مشرکان مکه^۳، یهود مدینه^۴ و منافقان^۵ نفوذ کرده در جمع مؤمنان، برای سست کردن ایمان و انگیزه‌های ایمانی مسلمانان، همواره از روش شبهه‌افکنی استفاده می‌کردند و خداوند متعال به صورت پررنگ و فراوانی به تبیین این روش ناجوانمرانه و شیطانی اشاره کرده و مسلمانان را از افتادن در دام شبهه‌افکنان بیم داده است. امروزه نیز مهم‌ترین راهبرد دشمن در مقابله با گسترش فزاینده اسلام در جهان و درهم شکستن قدرت انقلاب اسلامی و نظام برآمده از آن، روش شبهه‌افکنی است. جنگ شناختی^۶ که مهم‌ترین نوع جنگ نرم است، عمدتاً از طریق انتشار شایعات و روایت‌های دروغ،

۸۷

۱ و من خطبه له علیه‌السلام «إِنَّمَا بَدَأَهُ وَقُوعَ الْفِتَنِ أَهْوَاءُ تَتَّبِعُ وَأَحْكَامُ تُبْتَدَعُ يُخَالَفُ فِيهَا كِتَابَ اللَّهِ وَ يَتَوَلَّى عَلَيْهَا رَجَالٌ رَجَالًا عَلَى غَيْرِ دِينِ اللَّهِ فَلَوْ أَنَّ الْبَاطِلَ خَلَصَ مِنْ مِرْزَاقِ الْحَقِّ لَمْ يَخْفَ عَلَى الْمُؤْتَدِينَ وَ لَوْ أَنَّ الْحَقَّ خَلَصَ مِنْ لَبْسِ الْبَاطِلِ أَنْقَطَعَتْ عَنْهُ أَلْسُنُ الْمُعَانِدِينَ وَ لَكِنْ يُؤْخَذُ مِنْ هَذَا ضِغْتٌ وَ مِنْ هَذَا ضِغْتٌ فَيَمْرُجَانِ فَهَذَاكَ يَسْتَوَلِي الشَّيْطَانُ عَلَى أَوْلِيَائِهِ وَ يَنْجُو الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ الْحُسْنَى.»

۲ «فوسوس إليه الشيطان قال يا آدم هل ادلك على شجرة الخلد و ملك لا يبلى.»

۳ به‌عنوان مثال نگاه کنید به سوره‌های نازعات، تکویر، قلم، ضحی و ده‌ها آیه که شبهات مشرکان درباره نبوت پیامبر، شخصیت و سلامت روانی پیامبر، معاد، معجزیت قرآن کریم و دیگر ابعاد و مسائل مرتبط با دعوت نبوی را گزارش کرده است.

۴ به‌عنوان مثال نگاه کنید تفسیر المیزان ذیل آیات ۱۰۴، ۱۱۱، ۱۳۵، ۱۴۲، از سوره مبارکه بقره.

۵ به‌عنوان مثال نگاه کنید به آیات ۱۴۰ سوره نساء ۶۸ سوره انعام، و آیات سوره منافقون.

6 Cognitive war.

تحریف و وارونه‌سازی واقعیت‌ها و ده‌ها شگرد خبرسازی دیگر صورت می‌گیرد. از این رو ضرورت شناخت ماهیت، روش‌های القا، مکانیزم‌های تأثیرگذاری، زمینه‌های تأثیرپذیری، قالب‌های ارائه، ابزارهای انتشار شبهات و دیگر مسائل مرتبط با پدیده شبهه، که می‌توان آن را زیر عنوان نگاه درجه دوم به شبهه تبیین کرد، قابل انکار نیست. دانش شبهه‌پژوهی، نوعی دانش میان‌رشته‌ای و نگاهی درجه دوم به شبهه است. هدف این دانش، پاسخ به شبهات دینی نیست؛ بلکه هدف، بررسی و مطالعه خود شبهه به‌عنوان پدیده‌ای فلسفی - روان‌شناختی - جامعه‌شناختی است. بر این اساس، پرسش اصلی و موضوع پژوهش حاضر، شناسایی و معرفی مهم‌ترین مسائل مربوط به ماهیت، زمینه‌ها، عوامل، اهداف، اصول، رویکردها، ابزارها، قالب‌ها و روش‌های پاسخ به شبهات دینی است، که تاکنون بی‌پاسخ مانده و مطالعه و بررسی علمی آن ضروری به نظر می‌رسد.

اهداف پژوهش حاضر عبارت است از:

۱. تسهیل دسترسی محققان به مسائل بی‌پاسخ مانده درباره شبهه و شبهه‌پژوهی،
۲. زمینه‌سازی برای تشویق محققان به پژوهش درباره شبهه و شبهه‌پژوهی،
۳. کمک به پاسخگویی بهتر و مؤثرتر به شبهات دینی از طریق شناساندن پدیده شبهه و مسائل مرتبط با آن،
۴. تقویت ادبیات علمی دانش شبهه‌پژوهی،
۵. تقویت نهاد دینداری در جامعه.

تا آنجا که نگارنده جستجو کرده، با وجود اهمیت بسیار زیاد مطالعات شبهه‌پژوهی و نقش آن در پاسخگویی بهتر و مؤثرتر به شبهات دینی و لزوم کاوش درباره نیازسنجی مسائل پژوهشی در این عرصه، کار پژوهشی معتبری انجام نگرفته است. کتاب‌ها و مقالات کم شماری درباره برخی از مسائل مربوط به شبهه‌شناسی در دسترس است. در این راستا می‌توان به پژوهش باقی نصرآباد (۱۳۸۳) با عنوان «روش‌شناسی استاد مطهری

در نقد اندیشه‌ها»، شریفی و محیطی اردکان (۱۳۹۷) با عنوان «روش‌شناسی آیت الله مصباح یزدی در پاسخ به شبهات اعتقادی»، محقق‌گرفتمی قزبانی و میرزایی (۱۳۹۹) با عنوان «روش‌شناسی پاسخگویی به شبهات با استفاده از مؤلفه‌های عقلی در سیره امام صادق (ع)»، احمدی و شاکر (۱۳۹۷) با عنوان «روش‌شناسی شبهه‌سازی وهابیت و نقد روشمند آن»، محمدی و جاودان (۱۳۹۶) با عنوان «رویکرد برهانی امام صادق (ع) در مواجهه با پرسش‌ها و شبهات اعتقادی»، احسانی و نبوی (۱۳۹۸) با عنوان «کتاب‌شناسی پاسخ به شبهات قرآنی»، علیزاده موسوی (۱۳۹۵) با عنوان «درآمدی بر چیستی شبهه»، محقق‌گرفتمی (۱۴۰۰) با عنوان «بایسته‌های اخلاقی و روش‌شناسی علمی پاسخگویی به شبهات در سیره امام صادق (ع)»، مظفری و صالحی (۱۳۹۹) با عنوان «روش مورد تأیید معصوم در پاسخ به شبهات امامت»، ایوبی و افشانی (۱۳۹۴) با عنوان «مطالعه نگرش دانشجویان در مورد میزان رواج شبهات دینی در بین جوانان»، افقی و برنجکار (۱۳۹۳) با عنوان «بررسی اقصاء مخاطب در پاسخ‌گویی به شبهات اعتقادی»، حسینی علی‌آبادی و ابوطالعی (۱۳۹۷) با عنوان «نگاه قرآن به شایعه و شبهه؛ دو روش نفوذ فرهنگی دشمن از طریق رسانه»، خدایاری و عسگری (۱۳۹۳) با عنوان «شیوه‌های علمی ائمه متأخر در مقابله با باورهای نادرست» اشاره کرد. این‌گونه تحقیقات نشان می‌دهد که ضرورت تحقیقات درجه دوم درباره شبهه، دست‌کم برای برخی از محققان محسوس بوده است. با این وجود تاکنون پژوهش نسبتاً جامع و کاملی درباره نیازها و اولویت‌های پژوهشی در این قلمرو تحقیقی انجام نگرفته است.

الف) روش پژوهش

به‌صورت کلی روش پژوهش را می‌توان بر اساس دو معیار هدف پژوهش و شیوه جمع‌آوری اطلاعات انتخاب کرد. (سرمد و بازرگان، ۱۳۷۸، ص ۷۷) پژوهش حاضر

بر اساس هدف پژوهش، بنیادی، بر اساس شیوه گردآوری اطلاعات، ترکیبی از روش پیمایشی (مراجعه به متخصصان شبهه پژوه) و تحلیل محتوا و از نوع مطالعات کیفی است. موضوع به ۱۷ منطقه محتوایی به صورت کلان موضوع تقسیم شد. مثلاً کلان موضوع مفهوم‌شناسی یکی از مناطق بود که با مراجعه به متون مربوطه (اسناد مکتوب و متخصصان شبهه‌پژوه) خلاصه و فشرده شده و یک واحد تحلیل را تشکیل داد. در جدول شماره ۱ مراحل شناسایی یکی از نیازهای پژوهشی شبهه‌پژوهی به‌عنوان نمونه نشان داده شده است.

جدول شماره ۱

کلان موضوع	واحد معنا	واحد معنای فشرده
مفهوم‌شناسی	مفهوم‌شناسی تطبیقی شبهه و شایعه	بررسی تطبیقی مفهوم‌شناسی شبهه و شایعه در علم کلام، روان‌شناسی اجتماعی و جامعه‌شناسی

جامعه آماری تحقیق منابع اسنادی مکتوب (مقالات، کتاب و پایان‌نامه) و منابع انسانی (متخصصان شبهه پژوه و پاسخگو به شبهات دینی در شهر قم) است. نمونه آماری در مرحله شناسایی نیازها و عناوین پژوهشی عبارت است از ۱۰ پایان‌نامه، ۷ کتاب، ۵۰ مقاله و ۱۰ متخصص شبهه‌پژوه و پاسخگو به شبهات دینی است. ملاک انتخاب نمونه در منابع مکتوب، غنای متن، به روز بودن و تأییدشدن توسط مراجع دارای صلاحیت و در بخش منابع انسانی، متدین بودن، مورد اعتماد بودن، تخصص در یکی از رشته‌های علوم دینی یا انسانی مرتبط با شبهات و تجربه بیش از ده سال فعالیت مستمر در شناسایی و پاسخ به شبهات دینی در نظر گرفته شد.

برای شناسایی نیازهای پژوهش مراحل زیر انجام گرفته است:

۱. تعیین اهداف نیازسنجی پژوهشی در موضوع شبهه پژوهی: این امر عمدتاً برای انسجام بخشی و جهت دهی به پژوهش صورت گرفته است.
۲. گزینش رویکرد شناسایی نیازهای پژوهشی: تعیین رویکرد پژوهشی نقش مهمی در استحکام و جامعیت پژوهش داشته و بر غنا و اعتبار آن می افزاید. در این پژوهش، همزمان از چند رویکرد آسیب شناختی (pathological approach)، محتوایی (substantive approach) و تقاضا محور (Demand oriented approach) استفاده شد.
۳. شناسایی نیازهای پژوهشی، کدگذاری، مقوله بندی و پالایش آن: در پژوهش حاضر برای شناسایی نیازها و عناوین پژوهشی از منابع مکتوب (کتاب، مقاله، رساله، مصاحبه) و منابع انسانی استفاده شد. گزارش این منابع در بخش روش تحقیق با تفصیل بیش تری ارائه شده است. پیش از پالایش نهایی عناوین پژوهشی در مرحله مراجعه به منابع مکتوب و استطلاع از متخصصان با هدف شفافیت و دقت بیشتر، موضوعات مقوله بندی و کدگذاری شد. پس از پالایش عناوین، برای اعمال دقت افزون تر و پرهیز از عدم تناسب عناوین و موضوعات، عناوین توسط متخصصان شبهه پژوهی بررسی شد.
۴. دریافت نظرات، پیشنهادها و انتقادهای متخصصان و اعمال موارد ضروری و شایسته در پالایش نهایی عناوین.

ب) یافته های پژوهش

پس از دریافت داده ها، اطلاعات گردآمده تحلیل و تنظیم شد. داده های جمع آوری شده به صورت خلاصه در جدول ۲ زیر ثبت شده است.

جدول ۲. تعداد و درصد نیازهای پژوهی به تفکیک کلان موضوعها

ردیف	کلان موضوع	تعداد نیاز به دست آمده	درصد هر کلان موضوع نسبت به کل
۱	روش شناسی پاسخ به شبهات دینی	۴۰	۲۵/۱۰۷۲۳۲۷
۲	آینده پژوهی شبهات دینی	۲۹	۱۸/۲۳۸۹۹۳۷
۳	تبارشناسی شبهه افکنی	۱۵	۹/۴۳۳۹۶۲۲۶
۴	شبهه و هنر	۱۲	۷/۵۴۷۱۶۹۸۱
۵	معرفی سایتها و کانالها	۱۰	۶/۲۸۹۳۰۸۱۸
۶	معرفی منابع	۱۰	۶/۲۸۹۳۰۸۱۸
۷	پیامدشناسی	۶	۳/۷۷۳۵۸۴۹۱
۸	شبهه و رسانه	۵	۳/۱۴۴۶۵۴۰۹
۹	مفهوم شناسی	۵	۳/۱۴۴۶۵۴۰۹
۱۰	شبهه شناسی	۵	۳/۱۴۴۶۵۴۰۹
۱۱	روان شناسی شبهه	۵	۳/۱۴۴۶۵۴۰۹
۱۲	جامعه شناسی شبهه	۴	۲/۵۱۰۷۲۳۲۷
۱۳	شبهه و فلسفه	۴	۲/۵۱۰۷۲۳۲۷
۱	شبهه و علوم	۳	۱/۸۸۶۷۹۲۴۵
۱۵	شبهه و اقتصاد	۲	۱/۲۵۷۸۶۱۶۴
۱۶	معرفی مراکز شبهه افکن	۲	۱/۲۵۷۸۶۱۶۴
۱۷	روش شناسی شبهه افکنی	۲	۱/۲۵۷۸۶۱۶۴
	جمع	۱۵۹	۱۰۰

آنچه در جدول شماره ۲ آمده گزارش اجمالی نیازهای پژوهشی در حوزه شبیه‌پژوهی است که به ترتیب بیش‌ترین تا کم‌ترین نیاز منظم شده است. کلان‌موضوع روش‌شناسی پاسخ به شبهات دینی، با ۴۰ نیاز پژوهشی با معادل تقریبی ۲۵ درصد، بیش‌ترین نیاز پژوهشی را به خود اختصاص داده است. پس از آن کلان‌موضوع‌های آینده‌پژوهی شبهات دینی با ۲۹ نیاز پژوهشی و معادل تقریبی ۱۸ درصد، تبارشناسی شبهه‌افکنی با ۱۵ نیاز پژوهشی و معادل تقریبی ۱۰ درصد، شبهه و هنر با ۱۲ نیاز پژوهشی و معادل تقریبی ۷ درصد، معرفی سایت‌ها، کانال‌ها و شبکه‌های ماهواره‌ای با ۱۰ نیاز پژوهشی و معادل تقریبی ۶ درصد، معرفی منابع با ۱۰ نیاز پژوهشی و معادل تقریبی ۶ درصد، پیام‌شناسی شبهه با ۶ نیاز پژوهشی و معادل تقریبی ۳ درصد، شبهه و رسانه، با ۵ نیاز پژوهشی و معادل تقریبی ۳ درصد، مفهوم‌شناسی شبهه با ۵ نیاز پژوهشی و معادل تقریبی ۳ درصد، شبهه‌شناسی با ۵ نیاز پژوهشی و معادل تقریبی ۳ درصد، روان‌شناسی شبهه با ۵ نیاز پژوهشی و معادل تقریبی ۳ درصد، جامعه‌شناسی شبهه با ۴ نیاز پژوهشی و معادل تقریبی ۲ درصد، شبهه و فلسفه با ۴ نیاز پژوهشی و معادل تقریبی ۲ درصد، شبهه و علوم با ۳ نیاز پژوهشی و معادل درصدی ۱، شبهه و اقتصاد با دو نیاز پژوهشی و معادل تقریب ۱ درصد، معرفی مراکز شبهه‌افکن با ۲ نیاز پژوهشی و معادل تقریبی ۱ درصد و روش‌شناسی شبهه‌افکنی با ۲ نیاز پژوهشی و معادل تقریبی ۱ درصد در رتبه‌های بعد قرار دارند.

در جدول شماره سه نتایج تفصیلی ۱۵۹ عنوان پژوهشی در ذیل ۱۷ کلان‌موضوع ارائه شده است. در جدول پایین، موضوعات بر حسب منطق شبهه‌پژوهی از نگاه نویسندگان ترتیب یافته است.

ردیف	کلان موضوع	نیازهای پژوهشی
۱	مفهوم‌شناسی	بررسی تطبیقی مفهوم شبهه در علم کلام اسلامی و مفهوم شایعه روان‌شناسی اجتماعی و جامعه‌شناسی
۲	مفهوم‌شناسی	بررسی شاخصه‌ها و مؤلفه‌های ذهنی (subjective) و عینی (objective) شبهه
۳	مفهوم‌شناسی	بررسی تطبیقی مفاهیم شبهه، سؤال، مسئله، معضل، فرضیه و نظریه و تبیین ملاک‌شناختی آن در فرهنگ اسلامی و علوم انسانی
۴	مفهوم‌شناسی	مفهوم‌شناسی و ملاک‌شناسی شبهه در قرآن کریم
۵	مفهوم‌شناسی	مفهوم‌شناسی و ملاک‌شناسی شبهه در کلام اهل بیت <small>علیهم‌السلام</small>
۶	تبارشناسی شبهه	بررسی توصیفی و نشانه‌شناختی اصناف شبهه‌افکنان در قرآن کریم
۷	تبارشناسی شبهه	بررسی توصیفی و نشانه‌شناختی اصناف شبهه‌افکنی در کلام اهل بیت <small>علیهم‌السلام</small>
۸	تبارشناسی شبهه	بررسی تحلیلی جریان‌شناسی شبهه‌افکنی علیه اسلام در دوران پیامبر <small>صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم</small>
۹	تبارشناسی شبهه	بررسی تحلیلی جریان‌شناسی شبهه‌افکنی علیه اسلام در سه قرن نخست هجری
۱۰	تبارشناسی شبهه	بررسی تحلیلی جریان شبهه‌افکنی علیه مکتب اهل بیت <small>علیهم‌السلام</small> در سه قرن نخست هجری

۱۱	تبارشناسی شبهه	بررسی تحلیلی جریان شناسی شبهه افکنی علیه اسلام در یکصد ساله اخیر
۱۲	تبارشناسی شبهه	بررسی تحلیلی جریان شناسی شبهه افکنی علیه روحانیت در یکصد ساله اخیر
۱۳	تبارشناسی شبهه	بررسی تحلیلی جریان شناسی شبهه افکنی علیه شیعه در یکصد ساله اخیر
۱	تبارشناسی شبهه	بررسی تحلیلی جریان شناسی شبهه افکنی علیه جمهوری اسلامی ایران در چهل ساله اخیر
۱۵	تبارشناسی شبهه	شبهه افکنان معروف در سه قرن نخستین اسلام؛ شخصیت شناسی، روش شناسی و مهم ترین آراء
۱۶	تبارشناسی شبهه	شبهه افکنان معروف علیه اسلام در چهار دهه اخیر؛ شخصیت شناسی، روش شناسی و مهم ترین آراء
۱۷	تبارشناسی شبهه	شبهه افکنان معروف علیه قرآن کریم در چهار دهه اخیر؛ شخصیت شناسی، روش شناسی و مهم ترین آراء
۱۸	تبارشناسی شبهه	شبهه افکنان معروف علیه شیعه در چهار دهه اخیر؛ شخصیت شناسی، روش شناسی و مهم ترین آراء
۱۹	تبارشناسی شبهه	شبهه افکنان معروف علیه روحانیت در چهار دهه اخیر؛ شخصیت شناسی، روش شناسی و مهم ترین آراء
۲۰	تبارشناسی شبهه	شبهه افکنان معروف علیه جمهوری اسلامی، شخصیت شناسی، روش شناسی و مهم ترین آراء
۲۱	شبهه شناسی	بررسی حکمی و موضوع شناختی تولید، توزیع و پاسخگویی به شبهات از منظر فقه اهل بیت <small>علیهم السلام</small>

۲۲	شبهه‌شناسی	بررسی تطبیقی حکمی و موضوع‌شناختی تولید، توزیع و پاسخگویی به شبهات از منظر فقه شیعه و مذاهب اهل سنت
۲۳	شبهه‌شناسی	بررسی توصیفی - تحلیلی شبهه از منظر دانش کلام اسلامی
۲۴	شبهه‌شناسی	بررسی توصیفی - تحلیلی شبهه از منظر دانش اخلاق
۲۵	شبهه‌شناسی	بررسی تطبیقی شبهه از دیدگاه الاهیات اسلامی، مسیحی و یهودی
۲۶	پیامدشناسی شبهه	بررسی تحلیلی پیامدهای معرفت‌شناختی شبهات دینی
۲۷	پیامدشناسی شبهه	بررسی تحلیلی پیامدهای اعتقادی شبهات دینی
۲۸	پیامدشناسی شبهه	بررسی تحلیلی پیامدهای معنوی شبهات دینی
۲۹	پیامدشناسی شبهه	بررسی تحلیلی پیامدهای اخلاقی شبهات دینی
۳۰	پیامدشناسی شبهه	بررسی تحلیلی پیامدهای شبهات دینی در سبک زندگی
۳۱	پیامدشناسی شبهه	بررسی تحلیلی پیامدهای امنیتی شبهات دینی
۳۲	روان‌شناسی شبهه	بررسی توصیفی - تبیینی زمینه‌های روان‌شناختی تولید شبهات دینی
۳۳	روان‌شناسی شبهه	بررسی توصیفی - تبیینی زمینه‌های روان‌شناختی توزیع شبهات دینی
۳۴	روان‌شناسی شبهه	بررسی توصیفی - تبیینی زمینه‌های روان‌شناختی تأثیرپذیری از شبهات دینی

۳۵	روان‌شناسی شبهه	بررسی توصیفی - تبیینی عوامل روان‌شناختی تأثیرگذار بر شیوع شبهات دینی
۳۶	روان‌شناسی شبهه	پیش‌نیازهای روان‌شناختی شبهه‌پژوهی و پاسخگویی به شبهات دینی (شخصیتی، مهارتی، علمی)
۳۷	جامعه‌شناسی شبهه	بررسی توصیفی - تبیینی زمینه‌های جامعه‌شناختی تولید شبهات دینی
۳۸	جامعه‌شناسی شبهه	بررسی توصیفی - تبیینی زمینه‌های جامعه‌شناختی توزیع شبهات دینی
۳۹	جامعه‌شناسی شبهه	بررسی توصیفی - تبیینی زمینه‌های جامعه‌شناختی تأثیرپذیری از شبهات دینی
۴۰	جامعه‌شناسی شبهه	توصیف و تبیین عوامل جامعه‌شناختی تأثیرگذار بر شیوع شبهات دینی
۴۱	شبهه و اقتصاد	توصیف و تبیین زمینه‌ها و عوامل اقتصادی تأثیرگذار بر شیوع شبهات دینی
۴۲	شبهه و اقتصاد	توصیف و تبیین زمینه‌ها و عوامل اقتصادی تأثیرگذار بر تولید شبهات دینی
۴۳	روش‌شناسی شبهه‌افکنی	بررسی توصیفی - تحلیلی روش‌های کهن شبهه‌افکنی
۴۴	روش‌شناسی شبهه‌افکنی	بررسی توصیفی - تحلیلی روش‌های جدید شبهه‌افکنی
۴۵	روش‌شناسی پاسخ به شبهات	روش‌شناسی پاسخگویی به شبهات اعتقادی در قرآن کریم

روشناسی پاسخگویی به شبهات اعتقادی در کلام و سیره پیامبر اکرم ﷺ	روشناسی پاسخ	۴۶
روشناسی پاسخگویی به شبهات اعتقادی در کلام و سیره امام علی ﷺ	روشناسی پاسخ	۴۷
روشناسی پاسخگویی به شبهات سیاسی در کلام و سیره امام علی ﷺ	روشناسی پاسخ	۴۸
روشناسی پاسخگویی به شبهات سیاسی - اعتقادی در کلام و سیره حضرت زهرا ﷺ	روشناسی پاسخ	۴۹
روشناسی پاسخ به شبهات سیاسی در کلام و سیره امام حسین ﷺ	روشناسی پاسخ	۵۰
روشناسی پاسخ به شبهات سیاسی - اعتقادی در کلام و سیره امام سجاد ﷺ	روشناسی پاسخ	۵۱
روشناسی پاسخ به شبهات اعتقادی در کلام و سیره امام باقر ﷺ	روشناسی پاسخ	۵۲
روشناسی پاسخ به شبهات سیاسی در کلام و سیره امام باقر ﷺ	روشناسی پاسخ	۵۳
روشناسی پاسخ به شبهات اعتقادی در کلام و سیره امام رضا ﷺ	روشناسی پاسخ	۵۴
روشناسی پاسخ به شبهات سیاسی در کلام و سیره امام رضا ﷺ	روشناسی پاسخ	۵۵
روشناسی پاسخ به شبهات دینی در آثار خواجه نصیر الدین طوسی با تأکید بر کتاب تجرید الاعتقادات	روشناسی پاسخ	۵۶

۵۷	روش شناسی پاسخ مخالفان با تأکید بر کتاب الفین	روش شناسی پاسخی علامه حلی به شبهات
۵۸	روش شناسی پاسخ	روش شناسی پاسخ به شبهات امامت در کلام شیعه
۵۹	روش شناسی پاسخ با تأکید بر کتاب تصحیح الاعتقاد و اوائل المقالات	روش شناسی پاسخی شیخ مفید به شبهات مخالفان
۶۰	روش شناسی پاسخ	روش شناسی پاسخی سید مرتضی به شبهات اعتقادی با تأکید بر کتاب الشافی فی الامامه
۶۱	روش شناسی پاسخ	بررسی تطبیقی روش شناسی پاسخ به شبهات درباره شرور و عدالت خدا در کلام و فلسفه اسلامی
۶۲	روش شناسی پاسخ با تأکید بر کتاب شرح اصول کافی	روش شناسی پاسخ به شبهات فکری در آثار ملاحظه‌درا
۶۳	روش شناسی پاسخ	روش شناسی پاسخ به شبهات اعتقادی در آثار علامه طباطبائی با تأکید بر تفسیر المیزان
۶۴	روش شناسی پاسخ	روش شناسی پاسخ به شبهات فلسفی در آثار شهید مطهری با تأکید بر پاورقی‌های ایشان بر فلسفه و اصول رئالیسم
۶۵	روش شناسی پاسخ	روش شناسی پاسخ به شبهات اعتقادی در آثار شهید مطهری
۶۶	روش شناسی پاسخ	مبانی و روش شناسی پاسخ به شبهات فمینیستی در آثار استاد مطهری با تأکید بر کتاب نظام حقوق زن در اسلام

مبانی و روش‌شناسی پاسخ به شبهات ناسیونالیستی در آثار شهید مطهری با تأکید بر کتاب خدمات متقابل اسلام و ایران	روش‌شناسی پاسخ	۶۷
روش‌شناسی پاسخ به شبهات اعتقادی در آثار شهید بهشتی	روش‌شناسی پاسخ	۶۸
روش‌شناسی شهید بهشتی در نقد مکتب‌های سوسیالیستی و لیبرالیستی	روش‌شناسی پاسخ	۶۹
مبانی و روش‌شناسی شهید صدر در نقد جهان بینی و ایدئولوژی سوسیالیستی و لیبرالیستی با تأکید بر کتاب فلسفتنا	روش‌شناسی پاسخ	۷۰
مبانی و روش‌شناسی شهید صدر در نقد ایدئولوژی اقتصادی سوسیالیستی و لیبرالیستی با تأکید بر کتاب اقتصادنا	روش‌شناسی پاسخ	۷۱
روش‌شناسی پاسخ به شبهات کلامی در آثار استاد سبحانی	روش‌شناسی پاسخ	۷۲
روش‌شناسی پاسخ به شبهات علیه مکتب اهل بیت در آثار علامه مرتضی عسگری با تأکید بر کتاب معالم المدرستین	روش‌شناسی پاسخ	۷۳
روش‌شناسی پاسخ به شبهات سیاسی - اعتقادی در آثار حضرت امام خمینی <small>رحمته الله علیه</small>	روش‌شناسی پاسخ	۷۴
روش‌شناسی پاسخ به شبهات قرآنی در آثار علامه محمدهادی معرفت	روش‌شناسی پاسخ	۷۵

مبانی و روش‌شناسی پاسخ به شبهات علیه نگرش اسلام به زنان در آثار آیت الله خامنه‌ای	روش‌شناسی پاسخ	۷۶
مبانی و روش‌شناسی پاسخ به شبهات علیه نگرش سیاسی اسلام در آثار آیت الله خامنه‌ای	روش‌شناسی پاسخ	۷۷
مبانی و روش‌شناسی نقد اندیشه اجتماعی غرب در آثار آیت الله خامنه‌ای	روش‌شناسی پاسخ	۷۸
روش‌شناسی پاسخ به شبهات فلسفه احکام در آثار آیت الله حائری شیرازی	روش‌شناسی پاسخ	۷۹
روش‌شناسی نقد سبک زندگی غیراسلامی در آثار آیت الله حائری شیرازی	روش‌شناسی پاسخ	۸۰
روش‌شناسی پاسخ به شبهات فکری در آثار علامه جعفری	روش‌شناسی پاسخ	۸۱
روش‌شناسی پاسخ به شبهات مهدویت در آثار آیت الله صافی گلپایگانی	روش‌شناسی پاسخ	۸۲
روش‌شناسی نقد اندیشه‌ها در آثار استاد علی صفائی حائری	روش‌شناسی پاسخ	۸۳
روش‌شناسی نقد شبهات ولایت فقیه در آثار آیت الله جوادی آملی با تأکید بر کتاب ولایت فقیه؛ ولایت فقاها و عدالت	روش‌شناسی پاسخ	۸۴
بررسی تحلیلی نقش سینما در تولید و انتشار شبهات دینی	شبهه و هنر	۸۵
بررسی تحلیلی نقش سینما و تلویزیون در تخریب سبک زندگی اسلامی	شبهه و هنر	۸۶

۸۷	شبهه و هنر	بررسی تحلیلی زمینه‌ها و ظرفیت‌های سینما در پاسخگویی به شبهات دینی
۸۸	شبهه و هنر	بررسی تحلیلی ظرفیت‌ها و امکانات سینما و تلویزیون در تحکیم و گسترش سبک زندگی اسلامی با تأکید بر عفاف و حجاب
۸۹	شبهه و هنر	بررسی ظرفیت‌ها و امکانات ادبیات داستانی در تولید و توزیع شبهات دینی
۹۰	شبهه و هنر	بررسی ظرفیت‌ها و امکانات ادبیات داستانی در پاسخگویی به شبهات دینی
۹۱	شبهه و هنر	بررسی ظرفیت‌ها و امکانات شعر در تولید و توزیع شبهات دینی
۹۲	شبهه و هنر	بررسی ظرفیت‌ها و امکانات شعر در پاسخگویی به شبهات دینی
۹۳	شبهه و هنر	بررسی تاریخی - تحلیلی شبهه افکنی در شعر فارسی
۹۴	شبهه و هنر	بررسی تاریخی - انتقادی پاسخگویی به شبهات دینی در شعر فارسی
۹۵	شبهه و هنر	بررسی تاریخی - تحلیلی شبهه افکنی در شعر عربی
۹۶	شبهه و هنر	بررسی تاریخی - انتقادی پاسخگویی به شبهات دینی در شعر عربی
۹۷	شبهه و فلسفه	بررسی توصیفی - تحلیلی بنیادهای شبهات اعتقادی در فلسفه تحلیلی

۹۸	شبهه و فلسفه	بررسی توصیفی - تحلیلی بنیادهای شبهات اعتقادی در فلسفه آگزیستانسیالیسم
۹۹	شبهه و فلسفه	بررسی توصیفی - تحلیلی بنیادهای شبهات اعتقادی در فلسفه قاره‌ای
۱۰۰	شبهه و فلسفه	بررسی توصیفی - تحلیلی بنیادهای شبهات اعتقادی در فلسفه اسلامی
۱۰۱	شبهه و علوم	بررسی توصیفی - تحلیلی بنیادهای شبهات اعتقادی در میانی و روش‌شناسی علوم طبیعی
۱۰۲	شبهه و علوم	بررسی توصیفی - تحلیلی بنیادهای شبهات اعتقادی در میانی و روش‌شناسی علوم انسانی سکولار
۱۰۳	شبهه و علوم	بررسی توصیفی - تحلیلی بنیادهای شبهات دینی در قلمرو تکنولوژی
۱۰۴	شبهه و رسانه	بررسی ظرفیت‌های رسانه‌های جدید در تولید و تأثیر شبهات دینی
۱۰۵	شبهه و رسانه	بررسی ظرفیت‌های بازی‌های رایانه‌ای در انتشار و تأثیر شبهات دینی (نمونه پژوهی)
۱۰۶	شبهه و رسانه	بررسی تحلیلی ظرفیت‌های احتمالی تولید و توزیع شبهه در متاورس
۱۰۷	شبهه و رسانه	بررسی تحلیلی ظرفیت‌ها و امکانات شبکه‌های اجتماعی در ایجاد و نشر شبهات دینی
۱۰۸	شبهه و رسانه	بررسی تحلیلی ظرفیت‌ها و امکانات شبکه‌های اجتماعی در پاسخگویی به شبهات دینی

توصیف و تبیین مدل های مطلوب آینده پژوهی در حوزه شبهات دینی	آینده پژوهی شبهات دینی	۱۰۹
بایسته های روش شناختی در حوزه آینده پژوهی شبهات دینی	آینده پژوهی شبهات دینی	۱۱۰
بررسی تحلیلی آینده پژوهی مهم ترین شبهات دینی در حوزه کلام قدیم	آینده پژوهی شبهات دینی	۱۱۱
بررسی تحلیلی آینده پژوهی مهم ترین شبهات دینی در حوزه کلام جدید	آینده پژوهی شبهات دینی	۱۱۲
بررسی تحلیلی آینده پژوهی مهم ترین شبهات دینی در حوزه فلسفه دین	آینده پژوهی شبهات دینی	۱۱۳
تبیین مبانی، اصول و روش آینده پژوهی شبهات دینی در حوزه ترابط علم و دین	آینده پژوهی شبهات دینی	۱۱۴
بررسی تحلیلی آینده پژوهی مهم ترین شبهات دینی در حوزه فلسفه فقه	آینده پژوهی شبهات دینی	۱۱۵
بررسی تحلیلی آینده پژوهی مهم ترین شبهات دینی در حوزه فقه فردی	آینده پژوهی شبهات دینی	۱۱۶
بررسی تحلیلی آینده پژوهی مهم ترین شبهات دینی در حوزه فقه اجتماعی	آینده پژوهی شبهات دینی	۱۱۷
بررسی تحلیلی آینده پژوهی مهم ترین شبهات دینی در حوزه فقه سیاسی	آینده پژوهی شبهات دینی	۱۱۸
بررسی تحلیلی آینده پژوهی مهم ترین شبهات دینی در حوزه فقه اقتصادی	آینده پژوهی شبهات دینی	۱۱۹

۱۲۰	آینده پژوهی شبهات دینی	بررسی تحلیلی آینده پژوهی مهم ترین شبهات دینی در حوزه علم حقوق
۱۲۱	آینده پژوهی شبهات دینی	بررسی تحلیلی آینده پژوهی مهم ترین شبهات دینی در حوزه فلسفه حقوق
۱۲۲	آینده پژوهی شبهات دینی	بررسی تحلیلی آینده پژوهی مهم ترین شبهات دینی در حوزه اخلاق و تربیت اسلامی
۱۲۳	آینده پژوهی شبهات دینی	بررسی تحلیلی آینده پژوهی مهم ترین شبهات دینی در حوزه علوم پزشکی
۱۲۴	آینده پژوهی شبهات دینی	بررسی تحلیلی آینده پژوهی مهم ترین شبهات دینی در حوزه علوم عصبی
۱۲۵	آینده پژوهی شبهات دینی	بررسی تحلیلی آینده پژوهی مهم ترین شبهات دینی در حوزه اندیشه سیاسی
۱۲۶	آینده پژوهی شبهات دینی	بررسی تحلیلی آینده پژوهی مهم ترین شبهات دینی در حوزه روان شناسی اجتماعی اسلام
۱۲۷	آینده پژوهی شبهات دینی	بررسی تحلیلی آینده پژوهی مهم ترین شبهات دینی در حوزه روان شناسی فردی
۱۲۸	آینده پژوهی شبهات دینی	بررسی تحلیلی آینده پژوهی مهم ترین شبهات دینی در حوزه مسیحیت
۱۲۹	آینده پژوهی شبهات دینی	بررسی تحلیلی آینده پژوهی مهم ترین شبهات دینی در حوزه وهابیت
۱۳۰	آینده پژوهی شبهات دینی	بررسی تحلیلی آینده پژوهی مهم ترین شبهات دینی در حوزه روشنفکران سکولار

۱۳۱	آینده پژوهی شبهات دینی	بررسی تحلیلی آینده پژوهی مهم ترین شبهات دینی در حوزه روشنفکران دینی
۱۳۲	آینده پژوهی شبهات دینی	بررسی تحلیلی آینده پژوهی مهم ترین شبهات دینی در حوزه نواندیشان دینی
۱۳۳	آینده پژوهی شبهات دینی	بررسی تحلیلی آینده پژوهی مهم ترین شبهات دینی در حوزه زنان و خانواده
۱۳۴	آینده پژوهی شبهات دینی	بررسی تحلیلی آینده پژوهی مهم ترین شبهات در حوزه روحانیت
۱۳۵	آینده پژوهی شبهات دینی	بررسی تحلیلی آینده پژوهی مهم ترین شبهات دینی در حوزه سبک زندگی
۱۳۶	آینده پژوهی شبهات دینی	بررسی تحلیلی آینده پژوهی مهم ترین شبهات دینی در حوزه تکنولوژی
۱۳۷	آینده پژوهی شبهات دینی	بررسی تحلیلی آینده پژوهی مهم ترین شبهات دینی در حوزه هوش مصنوعی
۱۳۸	معرفی سایت ها و کانال ها	معرفی، جریان شناسی و روش شناسی مهم ترین سایت های شبهه افکن علیه اسلام
۱۳۹	معرفی سایت ها و کانال ها	معرفی، جریان شناسی و روش شناسی مهم ترین کانال های شبهه افکن علیه اسلام
۱۴۰	معرفی سایت ها و کانال ها	معرفی، جریان شناسی و روش شناسی مهم ترین سایت های شبهه افکن علیه تشیع
۱۴۱	معرفی سایت ها و کانال ها	معرفی، جریان شناسی و روش شناسی مهم ترین کانال های شبهه افکن علیه تشیع

معرفی، جریان‌شناسی و روش‌شناسی مهم‌ترین شبکه‌های ماهواره‌ای شبهه‌افکن علیه اسلام	معرفی سایت‌ها و کانال‌ها	۱۴۲
معرفی، جریان‌شناسی و روش‌شناسی مهم‌ترین شبکه‌های ماهواره‌ای علیه جمهوری اسلامی ایران	معرفی سایت‌ها و کانال‌ها	۱۴۳
معرفی، جریان‌شناسی و روش‌شناسی مهم‌ترین شبکه‌های ماهواره‌ای شبهه‌افکن علیه دین و خدااباوری	معرفی سایت‌ها و کانال‌ها	۱۴۴
معرفی، جریان‌شناسی و روش‌شناسی مهم‌ترین شبکه‌های ماهواره‌ای شبهه‌افکن علیه شیعه	معرفی سایت‌ها و کانال‌ها	۱۴۵
معرفی، روش‌شناسی، رویکردشناسی و ارزیابی موفقیت مهم‌ترین سایت‌ها و کانال‌های پاسخگویی به شبهات دینی	معرفی سایت‌ها و کانال‌ها	۱۴۶
معرفی، روش‌شناسی، رویکردشناسی و ارزیابی موفقیت مهم‌ترین شبکه‌های ماهواره‌ای پاسخگویی به شبهات دینی و مذهبی	معرفی سایت‌ها و کانال‌ها	۱۴۷
معرفی و ارزیابی تحلیلی مهم‌ترین مراکز شبهه‌افکنی علیه شیعه و جمهوری اسلامی در کشورهای عربی	معرفی مراکز شبهه‌افکن	۱۴۸
معرفی و ارزیابی تحلیلی مهم‌ترین مراکز شبهه‌افکنی علیه اسلام، شیعه و جمهوری اسلامی در کشورهای غربی	معرفی مراکز شبهه‌افکن	۱۴۹

۱۵۰	معرفی منابع شبهه‌افکن و پاسخگو	معرفی، رویکردشناسی و روش‌شناسی مهم‌ترین مجلات و نشریات پاسخگویی به شبهات دینی
۱۵۱	معرفی منابع شبهه‌افکن و پاسخگو	معرفی شخصیت‌های برتر در پاسخگویی به شبهات دینی؛ با تأکید بر آثار، حوزه مطالعات، رویکردشناسی و روش‌شناسی
۱۵۲	معرفی منابع شبهه‌افکن و پاسخگو	معرفی و ارزیابی فراتحلیلی کتاب‌های برتر پاسخ به شبهات دینی در یکصد سال اخیر تا پیش از پیروزی انقلاب اسلامی
۱۵۳	معرفی منابع شبهه‌افکن و پاسخگو	معرفی و ارزیابی فراتحلیلی کتاب‌های برتر پاسخ به شبهات دینی پس از پیروزی انقلاب اسلامی تاکنون
۱۵۴	معرفی منابع شبهه‌افکن و پاسخگو	معرفی و ارزیابی فراتحلیلی پایان‌نامه‌های برتر پاسخ به شبهات دینی در حوزه‌های علمیه
۱۵۵	معرفی منابع شبهه‌افکن و پاسخگو	معرفی و ارزیابی فراتحلیلی پایان‌نامه‌های برتر پاسخ به شبهات دینی در دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی مرتبط با حوزه علمیه
۱۵۶	معرفی منابع شبهه‌افکن و پاسخگو	معرفی و ارزیابی فراتحلیلی پایان‌نامه‌های برتر پاسخ به شبهات دینی در دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی غیرحوزوی
۱۵۷	معرفی منابع شبهه‌افکن و پاسخگو	معرفی و ارزیابی فراتحلیلی مقالات برتر پاسخ به شبهات دینی در دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی مرتبط با حوزه

معرفی و ارزیابی فراتحلیلی پایان‌نامه‌های برتر پاسخ به شبهات دینی در دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی غیرحوزوی	معرفی منابع شبهه‌افکن و پاسخگو	۱۵۸
معرفی و ارزیابی فراتحلیلی مقالات برتر در حوزه نگاه درجه دوم به شبهه	معرفی منابع شبهه‌افکن و پاسخگو	۱۵۹

نتیجه

با توجه به بررسی‌ها و ارزیابی‌های صورت گرفته مشخص شد که تحقیقات قابل توجه، منسجم و جامعی درباره نگاه درجه دوم به شبهه و نیازسنجی پژوهشی در این حوزه وجود ندارد. از این رو بر اساس رویکردهای مختلف راهبردی‌نگر، تخصص‌محور و تقاضامحور، تلاش شد مهم‌ترین نیازهای پژوهشی در قلمرو شبهه‌پژوهی گردآوری شود. رویکرد راهبردی‌نگر با هدف تأمین ادبیات پژوهشی مورد نیاز مراکز شبهه‌پژوهی و پاسخگویی، رویکرد تخصص‌محور با هدف تأمین نیازهای محققان شبهه‌پژوه و رویکرد آسیب‌شناختی و تقاضامحور با هدف کمک به غنی‌سازی اطلاعات پاسخگویان به شبهات دینی دنبال شد.

از نتایج این پژوهش دستیابی به ۱۵۹ عنوان پژوهشی در ذیل ۱۷ کلان‌موضوع است. کلان‌موضوع روش‌شناسی پاسخ به شبهات دینی با ۴۰ عنوان پژوهشی، کلان‌موضوع آینده‌پژوهی شبهات دینی با ۲۹ عنوان پژوهشی، کلان‌موضوع تبارشناسی شبهات دینی با ۱۵ عنوان پژوهشی و کلان‌موضوع شبهه و هنر با ۱۲ عنوان پژوهشی، بیش‌ترین نیاز پژوهشی را به خود اختصاص دادند.

هرچند کلان‌موضوع‌های دیگری مانند روان‌شناسی شبهه، جامعه‌شناسی شبهه، اقتصاد و شبهه و موارد دیگر، عناوین پژوهشی کم‌تری را به خود اختصاص دادند، اما

این امر به معنای اهمیت کم‌تر این کلان‌موضوع‌ها نیست. از آنجا که بسترهای اصلی پدیدآیی شبهات روان فرد و ذهن جمعی مؤمنان است، به نظر می‌رسد در پژوهش‌های درجه دوم به شبهه، عناوین پژوهشی روان‌شناسی و جامعه‌شناسی شبهه از اهمیت بیش‌تری برخوردارند.

به طور کلی نتایج پژوهش به مراکز، گروه‌ها، متخصصان و دانشجویان فعال در حوزه شبهه‌شناسی و پاسخ به شبهات دینی، برای یافتن عناوین پژوهشی موردنیاز یاری رسانده و ادبیات پژوهش در این قلمرو را غنی‌تر و با کیفیت‌تر خواهد نمود.

از محدودیت‌های این پژوهش به علت کیفی بودن می‌توان به محدودیت منابع پژوهش (کتاب‌ها، مقالات و نیروی انسانی متخصص) اشاره کرد. گستره پژوهش در عرصه نیازهای پژوهشی در حوزه نگاه درجه دوم به شبهه بسیار فراخ‌تر از امکانات مادی و معنوی محقق بوده و همین امر لزوم کارهای تکمیلی در این عرصه توسط دیگر محققان را توجیه می‌کند. علاوه بر این همکاری کمینه متخصصان شبهه‌پژوه و پاسخگو به شبهات، در یاری محقق برای شناسایی عناوین بیش‌تر، محدودیت دیگر پژوهش حاضر است. از این رو پیشنهاد می‌شود که تحقیق در زمینه نیازسنجی پژوهشی توسط محققان دیگر و با استفاده از شمار بیش‌تری از متخصصان باتجربه در امر شبهه‌پژوهی و پاسخگویی به شبهات دینی ادامه یابد. در این راستا پیشنهاد می‌شود کلان موضوع، مردم‌شناسی شبهه، شبهه در ادیان غیرابراهیمی و غیرتوحیدی، شبهه و تمدن، شبهه و حکمرانی، شبهه و جغرافیا و شبهه و تغذیه مورد بررسی قرار گرفته و عناوین پژوهشی مناسب و متناسبی کشف و تبیین شود. علاوه بر اینکه می‌توان کلان موضوع‌های روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، هنر و غیره را با توجه به گرایش‌های مندرج در ذیل آن مورد بررسی قرار داده و عناوین دقیق‌تر و متنوع‌تری را به دست آورد.

منابع و مأخذ

- * قرآن کریم با ترجمه ناصر مکارم شیرازی، قم: انتشارات امام علی بن ابی طالب (ع).
۱. ابن منظور، محمد بن مکرّم، لسان العرب، بیروت: دار صادر، ۱۳۰۰ ق.
۲. احسانی، کیوان و نبوی، سیدمجید، «کتاب‌شناسی پاسخ به شبهات قرآنی»،
دوفصلنامه پژوهش‌های نوین در آموزه‌های قرآن و حدیث، دوره ۳، شماره ۳،
۱۳۹۸.
۳. احمدی، عبدالهادی و شاکر، تقی، «روش‌شناسی شبهه‌سازی وهابیت و نقد
روشنمندان»، فصلنامه پژوهش‌های اعتقادی - کلامی، شماره ۳۲، ۱۳۹۷.
۴. اخوان مقدم، جمال و همکاران، «نیازسنجی و اولویت بندی پژوهش‌های راهبردی
برای توسعه علمی یک دانشکده پزشکی»، مجله طب نظامی، دوره ۱۹، شماره ۱،
۱۳۹۶.
۵. ارفع بلوچی، فاطمه، کارشکی، حسین و آهنجیان، محمدرضا، «ضرورت
نیازسنجی پژوهشی در پژوهش‌های سازمانی»، ارائه در دومین همایش ملی مدیریت
پژوهش و فناوری، پژوهشکده سیاست‌گذاری علم، فناوری و صنعت، ۱۳۹۰.
۶. افقی، داوود و برنجکار، رضا، «بررسی اقناع مخاطب در پاسخگویی به شبهات
اعتقادی»، مجله تحقیقات کلامی، پیاپی ۷، صفحه ۱۱۳، ۱۳۹۳.
۷. ایوبی، محمدرضا و افشانی، علیرضا، «مطالعه نگرش دانشجویان در مورد میزان
رواج شبهات دینی در بین جوانان»، مجله مطالعات جامعه‌شناختی جوانان، سال
ششم، شماره ۱۹، ۱۳۹۴.
۸. باقی نصرآباد، علی، «روش‌شناسی استاد مطهری در نقد اندیشه‌ها»، مجله مشکوة،
دوره ۲۳، شماره ۱، ۱۳۸۳.
۹. حسینی علی‌آبادی، سید روح‌الله و ابوطالبی، مهدی، «نگاه قرآن به شایعه و شبهه؛

- دور روش نفوذ فرهنگی دشمن از طریق رسانه»، مجله معرفت، سال بیست و هفتم، شماره ۲۴۷، ۱۳۹۷.
۱۰. خدایاری، علی نقی و عسگری، محسن رضا، «شیوه‌های علمی ائمه متأخر در مقابله با باورهای نادرست»، مجله مطالعات اهل بیت‌شناسی، شماره ۱، ۱۳۹۳.
۱۱. خسروی حسینی، غلامرضا، ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ قرآن (راغب اصفهانی)، تهران: مرتضوی، ۱۳۶۴.
۱۲. دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی، «آسیب‌شناسی و نیازسنجی پژوهشی رشته‌های علوم انسانی (مورد مطالعه: علوم تربیتی)»، مجری طرح: دانشگاه شهید بهشتی تهران، ۱۳۹۶.
۱۳. دهخدا، علی اکبر و دیگران، لغت نامه دهخدا، تهران: مؤسسه لغت نامه دهخدا، دانشگاه تهران، ۱۳۷۷.
۱۴. سرمد، الهه و بازرگان، عباس، روش‌های تحقیق در علوم رفتاری، تهران: مؤسسه نشر آگاه، ۱۳۷۸.
۱۵. شریفی، احمدحسین و محیطی اردکان، محمدعلی، «روش‌شناسی آیت الله مصباح یزدی در پاسخ به شبهات اعتقادی»، نشریه عیار پژوهش در علوم انسانی، سال نهم، شماره ۲، پیاپی ۱۸، ۱۳۹۷.
۱۶. علیزاده موسوی، سیدمهدی، «درآمدی بر چیستی شبهه»، پژوهش‌نامه حج و زیارت، دوره ۱، شماره پیاپی ۲، ۱۳۹۵.
۱۷. محقق‌گرمی، البرز؛ قربانی، زین العابدین و میرزایی، محمد، روش‌شناسی پاسخگویی به شبهات با استفاده از مؤلفه‌های عقلی در سیره امام صادق (ع)؛ نشریه فصلنامه علمی پژوهشی کلام اسلامی، دوره ۲۹، شماره ۱۱۴، ۱۳۹۹.
۱۸. محقق‌گرمی، البرز؛ دلبری، سیدعلی، بایسته‌های اخلاقی و روش‌شناسی علمی

پاسخگویی به شبهات در سیره امام صادق (ع)، نخستین همایش بین‌المللی
تحقیقات کاربردی در حوزه قرآن و حدیث، ۱۴۰۰.

۱۹. محمدی، محمدعلی؛ جاودان، محمد، «رویکرد برهانی امام صادق (ع) در
مواجهه با پرسش‌ها و شبهات اعتقادی»، مجله پژوهشنامه مذاهب اسلامی، دوره
۴، شماره ۷، ۱۳۹۶.

۲۰. مظفری، سید محمد؛ صالحی، سمیه، «روش مورد تأیید معصوم در پاسخ به
شبهات امامت»، مجله مطالعات فلسفی کلامی، شماره ۱۷، ۱۳۹۹.

۲۱. موسوی، سید رضی‌الدین، نهج البلاغه، ترجمه: محمد دشتی، قم: انتشارات
مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی نهج البلاغه، ۱۳۸۲.

۲۲. مهدی‌زاده، حمید؛ فاضلی مهرآباد، علیرضا؛ غروی، سید محمد و آذربایجانی،
مسعود، «اولویت‌یابی پژوهشی در روان‌شناسی اسلامی»، فصلنامه تحقیقات بنیادین
در علوم انسانی اسلامی، شماره پیاپی ۳، ۱۳۹۵.